

Yılmaz, Hakan. 1999. “Kültür Çalışmaları İçerisinden Sosyal Bilimlere Yeni Bir Temel Bulunabilir mi?” [Can We Find a New Foundation for the Social Sciences through Cultural Studies]. Paper presented at the 6th National Social Sciences Convention, organized by the Turkish Social Sciences Association, 17-18 November 1999, Middle East Technical University, Ankara.

Kültür Çalışmaları İçerisinden Sosyal Bilimlere Yeni Bir Temel Bulunabilir mi?

Hakan Yılmaz

**Türk Sosyal Bilimler Derneği
Altıncı Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde Sunulan Tebliğ
Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1999**

Tebliğ Özeti “6.Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Cilt 1, 51, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1999” içinde yayınlanmıştır.

◆Özet

Bu çalışmada ilk olarak sosyal bilimlerin, yaklaşık olarak 19. yüzyılın ilk yarısına tekabül eden kuruluş dönemlerinde atılan epistemolojik, metodolojik ve ontolojik temelleri tartışılacaktır. İkinci olarak ise, kültürel çalışmalar içerisinden türeyen kavram ve yaklaşımların, sosyal bilimlere yeni bir temel oluşturmak üzere kullanılma olanakları irdelenecektir.

Tartışılacak savlar özet olarak şunlardır. Sosyal bilim, modern doğa biliminin bir taklidi olarak doğmuştur. Sosyal bilimin doğa bilimini epistemolojik ve metodolojik olarak taklit ettiği, bugün genel kabul gören bir düşüncedir. Daha az gündeme gelen bir görüş ise, sosyal bilimin doğa bilimini aynı zamanda ontolojik olarak da taklit ettiğidir. Bir başka deyişle, sosyal bilimin belli başlı kurucuları, bu bilimin nesnesi olan “toplum”u, doğa biliminin nesnesi olan “doğa” kavramına benzeterek kurgulamışlardır. Öyle ki, ister liberalizmin “birey”i, isterse de Marksizmin “sınıf”ı olsun, “toplum”u oluşturduğu savlanan temel birimler, öznellik ve niyetsellikten arındırılmış, belli davranış kanunlarına uygun olarak hareket eden birer doğal nesne gibiymişcesine tasarlanmıştır. Biraz derine inildiğinde, gerek liberal gerekse de Marksist sosyal ontolojilerin, modernitenin rasyonellik varsayımına dayandığı görülebilir. Nitekim, her iki paradigmada da, “birey”in ya “sınıf”ın hareketini yönlendiren temel motif, bireysel ya da kollektif rasyonelliktir. Bireylerin ve birey topluluklarının, mutlak ve değişmez rasyonellik kurallarına uygun davrandıkları bir kez kabul edildikten sonra, bu bireysel ve toplu davranışları açıklamak ve öngörmek için doğa bilimlerinin formel-matematiksel metodlarını kullanmak hem uygun ve hem de gereklidir.

İşte, kültürel çalışmaların sosyal bilimlere yeni ontolojik ve buna bağlı olarak da epistemolojik ve metodolojik temeller bulma konusundaki katkısı, öznellik ve niyetselliği ve yeniden gündeme getirmesi ve rasyonellik varsayımı yoluyla kültür alanında nasıl “temsil” edildiğinden bağımsız bir mutlak sosyal gerçeklik anlayışını sorgulamasıdır. Bu sorgulamanın iki önemli çıkış (ve varış) noktası şöyle özetlenebilir. Birincisi, “sosyal gerçeklik”in kültür alanındaki “temsil”ini, rasyonellik varsayımı yoluyla, gerçekliğin kültürde doğrudan yansımaları olarak göremeyiz. İkincisi, “sosyal gerçeklik”i, bu gerçekliğin kültür alanında nasıl “temsil” edildiğinden ayıramayız; bir başka deyişle, kültür içerisinde nasıl temsil edildiğinden bağımsız ve bu anlamda “objektif” bir mutlak sosyal gerçeklik tasarlayamayız.

Bu şekilde, kültürel temsilini de içeren yeni bir “sosyal gerçeklik” anlayışı temelinde nasıl bir yeni “sosyal bilim” inşa edilebilir? Böyle kaygan, çok parçalı ve parametrik olmayan bir ontolojik zeminde hangi epistemolojiler ve metodolojiler vasıtasıyla hareket edilebilir? Çalışmanın son bölümünde bu soruların muhtemel yanıtları araştırılacaktır.

◆Temsil Alanı Olarak Kültür. Bireysel ve Kollektif Temsil Sorunlarının 19. Yüzyıl Sosyal Biliminde Rasyonellik Varsayımı Yoluyla Çözülmesi

Kültürle gerçeklik arasındaki ilişki, çetrefilli bir ilişkidir. Kültürü temsil alanının tümü olarak tanımlarsak, böyle tanımlanan kültürün gerçekliğin doğru bir resmi olmadığını söylemek gerekir. Temsil eden, edilenin tam bir yansıması değildir. Kültür, bir anlam vermeler, anlamlandırmalar bütünüdür. Burada bütün, aritmetik toplam anlamındadır. İlle, bir iç tutarlılığı olduğu, iç çelişkilerinin olmadığı anlamına gelmez. Kültürel nesnelere (“metin”lerin) ilettiği mesajları deşifre etmek zordur. Modern sosyal bilim, ikiyüz yıldır, kültürü, temsil alanını yoksayarak, sorun saymayarak, gerçekliğin tam bir yansıması olduğunu varsayarak ya da kalıntısız bir kategoriye indirerek, yapısalcı bir yönde ilerledi. İnsan davranışının açıklanışı, insanın gerçekliği temsilinden arındırılmaya çalışıldı. Bu, hangi varsayımlar altında ve hangi teorik araçlar yardımıyla yapıldı?

1. Esas olarak bireysel ama aynı zamanda kollektif temsil sorununun çözümü maksadıyla kullanılan Rasyonellik varsayımı. Rasyonel birey, gerçekliği, kırıp bükmeden, olduğu gibi kavrar. Dolayısıyla, temsille gerçeklik arasındaki sapmalar, temsilin özerk yapısı, katmanları, v.s. gibi problemler, hiç sorgulanmadı, yok sayıldı.

2. Kollektif temsil sorununun çözümünde rasyonelliğe ek olarak başvuru alan araçlar. Bir: materyalist determinizm (eş maddi şartlarda yaşayan rasyonel bireyler yaşadıkları hayatı benzer biçimlerde temsil ederler). İki: istatistiğin “ortalama”, “ortalamadan sapma” gibi toparlayıcı kavramları. Üç: 19. yüzyıl romanının yarattığı toplumsal “tip”ler. Belli bir gerçeklik konumunu paylaşan (sınıflar, uluslar, çıkar grupları, etnik gruplar, dinsel cemaatler, cinsiyet grupları, yaş grupları, v.s.) yeterli genişlikte grupların, bu gerçekliğin etkisi altında, ortak davranış özellikleri göstereceği varsayıldı. Yani, bireysel sapmaların sayısı genişledikçe ortalama etkilemeyeceği düşünülürdü. Burada asıl varsayılan, “ortalama” ya da “tipik” bir grup üyesinin (yani grup üyelerinin çoğunluğunun) ortak olarak paylaştıkları maddi gerçekliği aynı biçimde kavradıkları ve davranışlarını rasyonel olarak aynı biçimde ayarladıklarıydı. Ortalama birey rasyonel olmalıydı ki, bunların toplamı da ortak bir kavrayış ve davranış arzetsin.

Modern sosyal bilimin bu şekilde kurulmasında, önündeki tek bilim olan Newtonian makro fiziği epistemolojik, metodolojik ve ontolojik olarak taklit etmek istemesi en büyük rolü oynadı. Bunun bir başka nedeni, o zamanki sosyal bilimcilerin, son derece dar sosyal çevrelerde yaşamaları, geniş toplumdaki habersiz kalmaları olabilir. Haberleşmenin ve ulaşımın zorluğu da buna katkı yapmış olabilir. Varolan temsil, sadece entellektüellerin ve yüksek burjuvaların kendi kendilerini temsil etmeleri idi, “high art” biçiminde. Bunun dışındaki temsil alanı – kültürel üretimin büyük bir bölümü – kamuya kapalı, içe dönük bir karakterdeydi (folklorik kültür ya da kadın kültürü gibi). Yani, temsil alanı sorunsallaştırılacak ölçüde gelişmiş ve/veya gözönünde değildi. Kültürün, temsil alanının, özellikle 20. yüzyılda sorunsal olarak kavranması, esas olarak Ortega y Gasset’in deyişiyle “revolt of the masses” fenomeninin bir sonucudur. Demokratikleşme, kentleşme, kente göçler, kitle tüketimi, kitle iletişimi ve ulaşımı, anti-kolonyal mücadeleler, bütün bu süreçlerle, burjuva dışı katmanlar, kadınlar ve Batı dışı toplumlar kamusal alana çıktılar, kendilerini gösterdiler. Onlarla birlikte, şimdiye dek bilinmeyen temsil biçimleri de sahneye çıktı. İşte bu noktada, temsil alanı daha önce örneği olmayan bir genişleme ve çeşitlenme yaşadıkten sonra, kültür sorunsallaştırılmaya başladı. Kültürün bu sorunsallaştırma, sorgulama ve kavramsallaştırmasının da, ilk kez, emperyal çöküş yaşayan, yani klasik aristokrat-burjuva kültürünün çözülmeye yüz tuttuğu, bununla birlikte sömürgelerden gelen göçmen kültürleriyle tanışılan İngiltere’de başlaması rastlantı olmadı (Bkz. E.P. Thomson, Richard Hoggart ve Raymond Williams’ın yazıları). Böylece, İngiltere, hem kapitalizmin ilk geliştiği ve modern sosyal bilimin ilk doğduğu, hem de modern kapitalizmin en hızla gerilediği ve modern sosyal bilimin de kültüre yeni bir bakışla sorgulanmaya başladığı yer oldu.

◆Sosyal bilimin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak doğa bilimini taklit ederek doğması.

Sosyal bilim, yani insanın kendi hayatını bilmesi, ilk ortaya çıktığı 19. yüzyıl başından itibaren, hep doğa bilimlerini, özellikle de fiziği, taklit ederek gelişti. Bunu da iki türlü yaptı. Birincisi, fiziğin araştırma ve test etme yöntemlerini, model ve teori kurma biçimlerini taklit etti. İkincisi, ve belki de daha önemlisi, sosyal gerçekliği kurgularken, onu fiziksel gerçekliğe benzeterek kurguladı. Birinci, metodolojik taklit, önümüze, daha çok gözleme ve deneye dayalı ölçüm yöntemleri geliştirme ve sosyal olayları formel-matematiksel modeller kapsamında açıklama ve öngörme çabaları biçiminde çıkıyor. İkinci, yani ontolojik taklidin vardığı yer ise, sosyal gerçekliğin esas unsurları, yapıtaşları olarak tıpkı doğadaki gibi belli kanunlara tâbi olarak hareket eden toplumsal varlıklar (“birey” veya “sınıf” gibi) postüle edilmesiydi.

Fiziğin ontolojik olarak taklidinin özü, sosyal gerçekliğin fiziksel gerçekliğe benzetilerek kurgulanmasıydı. Bu noktada sorulması gereken soru, sosyal gerçekliğin esas birimleri olarak nelerin tesbit edildiği ve bunlar arasında ne tür ilişkilerin varsayıldığıdır. Bu bağlamda, toplumun esas birimi olarak “sınıf”ı gören Marxizmle, toplumun esas birimi olarak “birey”i gören liberalizm arasında, görünürdeki farklara rağmen, esasta bir benzerlik vardır. Her ikisi de, “sınıf” ve “birey” kurgularıyla, insan iradesini ve bundan doğan belirlenemezliği, öngörülemezliği, kanunlaştırılmazlığı aşacak, telafi edecek, düzgün, cansız atomlar ve bu tür atomlardan oluşan “toplumsal grup”lar tanımlamışlardır. Böylelikle de bir doğa bilimi benzeri bir toplum bilimi kurmayı mümkün kılan varlıksal bir zemin oluşturulmaya çalışıldı.

Sosyal bilimin, fiziği taklit ederek gelişmesi ve bilimsel bir hüviyet kazanmaya çalışması, bilimsel rüştünü ispat etmeye uğraşması bir bakıma son derece normaldi. Çünkü, o zaman (19. yüzyıl başı) fizik (ya da doğa bilimi), genel olarak yüzyıllarca teolojik ve metafizik rüyalar görmüş olan insanlığın bulduğu ilk bilimdi. Tek bilimdi. Din, metafizik, astroloji v.s. gibi başka bilme biçimlerinden kesin çizgilerle ayrılan, dahası bulguları geniş kabul gören ve teknoloji şeklinde insanlığa yararlı bir üretime de dönüştürülebilen tek bilme biçimi doğa bilimi ve fizikti. Bunların yanısıra, fizik ve doğa bilimi o zaman basit bir doğayı anlama işlevi gütmüyordu. O zamanlar, doğa bilimi, astronomi bile, devrimci bir özellik taşıyordu; egemenlerin düşüncelerine, özellikle de dine karşı çıkmış, mücadele etmiş, kurbanlar vermiş ve egemen dinsel-metafizik düşünceyi önemli ölçüde geriletmeyi başarmıştı. Bütün bu şartlar altında, toplum hakkında bir bilim kurmak için yola çıkan her ilerici aydının, doğa bilimini ve fiziği taklit etmesinden daha doğal bir şey olamazdı. Nitekim, Auguste Comte kafasındaki sosyal bilime “sosyal fizik” adını vermişti. Marx, siyasal iktisat için en geçerli yöntemin dedüktif yöntem olduğunu savunuyor, tarihin değişmez yasalarını bulmaya çalışıyordu.

Ekonomi, hem metodolojik hem de ontolojik anlamda doğa bilimlerini taklitte en ileri giden sosyal bilim oldu. Bu yanıyla da, en ve belki de tek “meşru” sosyal bilim ünvanını kazandı (sosyal bilimler arasında bir tek ekonomi dalında Nobel ödülü verilmesi, bu ünvanın bir tescili sayılabilir). Ekonominin, sosyal bilim alanında doğa bilimlerinin bir tür bayiliğini üstlenmesinden sonra, diğer sosyal bilimler, artık doğrudan doğa bilimlerini değil, ekonomiyi taklit etmeye başladılar.

Ekonomi alanının bir toplum bilimi kurma çabasında en favori alan olarak ortaya çıkması, ekonomi biliminin de ilk toplum bilimi olması, rastlantı değildi. Fiziğin metodolojik ve ontolojik olarak en kolay taklit edilebileceği alan ekonomi olduğu içindi bu. Özellikle kapitalist düzenle birlikte üretimin düzenli, kitlesel bir hal alması, teknolojik ilerleme ve ekonomik gelişmenin hızlanması, ekonomiyi diğer toplumsal alanlar içinde öne çıkarmıştır. Tabii, ekonominin diğer toplumsal alanlara göre en “nicel” alan olması, ölçülebilir ilişkilerin en yoğun olduğu alan olması da, onu, fiziğin metodolojik olarak taklit edileceği en kolay toplumsal alan durumuna getirmiştir. Böylece, iktisat ya da siyasal iktisat, ilk toplum bilimi olarak doğmuştur.

Bu sürecin bir başka boyutu ise, ekonominin bilimsel anlamda “fetişleştirilmesi”dir. Ekonominin, fiziğin metodolojik ve ontolojik olarak en kolay taklit edilebileceği toplumsal alan olması, hem Marxistler hem de liberaller arasında ekonomik alanın diğer toplumsal alanlara göre daha temel ve belirleyici olduğu yanlışlığına yolaçmıştır. Kültür, hukuk, politika, din, dil, kısacası diğer her toplumsal alanın bir şekilde, kısa ya da uzun vadede, ilk ya da son tahlilde, ekonomi tarafından belirlendiği varsayımı ortaya atılmış ve yerleşmiştir. Bu anlamda, çoğu kez vülger denilen Marxizm ve ekonomik determinizm, aslında Marxizmin en doğru okunuşudur.

◆Modern sosyal bilimin ontolojik birimleri: birey, sınıf, ulus, “doğu”, “batı”, “zenci”, “Türk”, “kadın”, “erkek” ve diğer soyut kategorilerin kurulması.

Modern sosyal bilim, kendine doğadakine benzeyen bir ontolojik zemin tanımlama sürecinde, bir takım insan kategorileri kurmaya girişti. Bu bağlamda, önce en temel kategoriler olan “birey” ve “sınıf”ı, sonra da ikincil kategoriler olan “ulus”,

“etnisite”, “Doğu”, “Batı”, “uygar”, “vahşi”, “erkek”, “kadın” gibi, daha çok zıt ikililer olarak tasarlanan, kategorileri kurmaya girişti.

Bu tür bilimsel soyutlamaları mümkün kılan somut bir süreç de vardı şüphesiz, bu ise modern ulus-devletin ve modern ekonominin ortaya çıkması ve insanları dilde, giyim-kuşamda, zevkte, “tasada ve kıvançta”, oturdukları evlerde, ceplerindeki para, yemek alışkanlıklarında, duygusal dünyalarında, kısacası herşeylerinde homojenleştirmeye çalışmasıydı. Yani, Marx’ın Grundrisse’de bahsettiği gibi, sosyal bilimin bu soyut kategorileri kurması, reel dünyada somut olarak bu kategorilere karşılık gelen bazı gelişmelerin gözlenmesi sayesinde mümkün olabildi. Marx’ın sınıf ve liberalizmin birey soyutlamaları, ancak modern ulus-devletlerin ve kapitalist fabrika ve piyasanın insanları yeterince düzleştirmeleri, aynılaştırmaları ve kategorilere bölmeleri neticesinde yapılabilirdi.

Irksal, etnik, kültürel soyutlamaların da (mesela, “Doğu”, “Batı”, “medeni”, “vahşi”, “beyaz”, “zenci”, “Türk”, “Fransız” v.s. soyutlamaları gibi), kökü kolonyalizmin düzleştirici etkisinde olan, somut bir süreci vardı. Burada, Batı’daki hiç olmazsa sınıfsal farklılıklar da gözönünde tutulmadan, bütün bir coğrafyanın insanları için tek bir tanımlama getirildi. Sonra da, bu a priori tanıma dayanarak Doğu’nun ya da Zenci’nin isterseniz matematiksel modelini kurabilirdiniz.

Burada, bir yanlış anlamayı önlemek gerekiyor. Modern devletin, modern ekonominin ve kolonyalizmin yapmaya çalıştığı düzleştirme, insanları kategorilere bölme, reel karşılıkları olmakla birlikte, esas olarak ideolojik planda yapılan bir işlemdir. Yani, söz konusu düzleştirme gerçekte hiç bir zaman istendiği, beklendiği ölçüde olmadı, ama buna rağmen egemen ideolojiler bu süreci sanki tamamlanmış gibi kavradılar ve yansıttılar. Sosyal bilim ise, gerçek ve somut insandan çok, bu egemen ideolojik kurguya ve bu kurgunun tanımladığı insana dayandırdı ontolojisini.

◆ **“Sosyal”ın ve Sosyal Bilimin İdeolojik, Ahlakî, Siyasî Boyutlar Kazanması**

19. yüzyılda icat edilen “sosyal” kavramı, insanın gerçek yuvasının, gerçek varoluş mekanının, gerçek “habitat”ının neresi olduğunu anlatıyordu. Buna göre, insanın gerçek yuvası, insanı insan yapan, insanın davranışlarını, kimliğini, zevklerini, yaşama şansını, kiminle evleneceğini belirleyen varoluşu, etnik, cinsel, dinsel varoluşu değil, sosyal varoluşu idi. Hatta, pre-modern düşünce tersine çevrilmiş ve etnik, cinsel, dinsel varoluşların sosyal varoluşun bir türevi olduğu iddia edilmeye başlanmıştı. Kısacası, “sosyal”, insanın temel ve belirleyici varoluş alanı olarak tanımlandı ve “sosyal”e insanın diğer varoluşlarını da belirleyen bir “derin yapı” olma özelliği atfedildi.

“Sosyal” kavramı, ya da insanın öncelikle sosyal bir varlık olarak görülmesi, şüphesiz ki sadece bilimsel bir durum değildi. Sonuçları da sadece bilimsel olmakla kalmayıp ideoloji, ahlâk ve siyaset alanlarına da yansıdır. İnsan varoluşunun sosyal olduğu varsayımı, normatif ve meşrulaştırıcı bir boyut kazandı. Yani, insan varoluşunun esas olarak sosyal olduğu ve sosyal varoluşun diğer tüm varoluş biçimlerini belirlediği ve kendine tâbi kıldığı anlayışı, ideolojik-siyasal boyutta, bireylerin ve grupların kimliklerini öncelikle sosyal olarak tanımlamalarını, sorunlarını öncelikle sosyal sorunlar olarak tarif etmelerini, bu sorunlara sosyal çözüm yolları aramalarını ve hak taleplerini sosyal haklarla sınırlamalarını teşvik etti. Bu teşvik, öncelikle, modern devletin eğitimle ve hukuk sistemiyle desteklediği ideolojiden geliyordu. İkincisi, siyasal örgütler de,

özellikle de sol siyasal örgütler, dostlarını ve düşmanlarını sosyal olarak tanımlıyorlar, içindeki yereldikleri hayatı sosyal kategorilerle tanımlıyorlar, hedeflerini sosyal olarak belirliyorlar, sosyal haklar talep ediyor ve sosyal haklar için mücadele ediyorlardı. Özellikle, sosyal olanın diğer varoluş alanları üzerindeki kesin önceliğini esas edinmiş ve bunun şahikasına erişmiş Marxizmden türeyen siyasal ideolojileri benimsemiş sol partiler için, bir üyenin kendisini özellikle sosyal terimlerle tanımlaması, diğer varoluş biçimlerini inkar etmesi bir kişisel ahlak sorunu yapılmıştı. Marxist partilerin nihai hedefi de tüm insanlığın sosyalleştirilmesi, insanın tüm sosyal-olmayan varoluş alanlarını terkederek (milli, dinsel, ailesel, v.s.) kendisini sadece sosyal kimliği ile tanımlaması ve bu şekilde, ve ancak bu şekilde, insanlığın kardeşliğinin yaratılması idi. Hiç şüphe yok ki, Marxist projedeki sosyalleştirme, bir yandan insanı sosyal olmayan tüm bağlarından, tüm varoluşlarından, tüm aidiyetlerinden koparmayı hedeflerken, diğer yandan da sosyal varoluşların arasında da bir seçme yapıyor ve burjuva sosyalliği de reddederek proletarya sosyalliğini öne çıkarıyordu.

Aslında liberalizm de Marxizmden biçimde farklı ama özde aynı bir sosyallik varsayımına dayanıyordu. Sadece Marxist toplum projesi değil, liberal demokrasi projesi de, ancak insanın sosyalleşmesi, sosyal varoluşun diğer varoluş biçimlerini reel olarak ve zihinsel olarak fethetmesi ilkesi üzerine dayanıyordu. Demokrasi, “sosyal” çatışmaların nasıl bağdaştırılacağını gösteren bir yönetim biçimi idi. Bu haliyle, sosyal sınıfların aralarındaki çelişkiler ya da bireylerin ve toplulukların sosyal kavgaları, demokrasi içinde halledilebilirdi. Öyle ki, bir zamanların kızıl bayraklı işçileri bile demokrasiye dahil edilebildiler. Ancak, liberal demokrasi, sosyal olmayan çelişkileri çözmek ya da varoluşlarını sosyal olarak tanımlamamış grupların çatışmalarını bağdaştırmak amacıyla dizayn edilmiş bir sistem değildi. Nitekim, hem geçmişte hem de bugün, demokrasi ancak derinden derine, hem maddi hem de manevi anlamda sosyalleşmiş toplumlarda en sağlam biçimde yerleşmiştir. Demokrasiler, en sık olarak, “sosyal”leşmemiş taleplerin baskısı altında yıkılmışlardır. Bu şartlar altında, “sosyal” yalnızca sosyal bilimcileri ilgilendiren bir kavram olmaktan çıktı, insan varoluşunun yeniden tanımlanışının temelini oluşturdu.

“Sosyal”ın bir de özgürleştirici, katılımcı, demokratikleştirici bir işlevi vardı. İnsan sosyal olarak tanımlandığında, insanın tanımından soy, sop, aile, cinsiyet, milliyet, din, yani ilksel ve kendi seçmediği aidiyetler çıkarıldığında, o zaman insana daha fazla fırsat verilmiş, insan ilksel tanımların kalıplarından, kısıkcından ve statükosundan kurtarılmış ve serbestleştirilmiş oluyordu. Tabii ki sosyal varoluş da derin eşitsizlikler barındırabiliyordu. Ama, sosyal eşitsizlikler, sosyal varoluşu esas alan iki ana düşünce sistemi içinde -- Marxizm ve Liberalizm -- her zaman sorgulanabilirdi ve her zaman daha fazla eşitlik talebinde bulunulabilirdi. Oysa, sosyal olmayan varoluşlar ve buna dayanan düşünce sistemleri içinde bu tür hak taleplerinde bulunmak meşru değildi.

Sosyal bilim de (formel-pozitivist sosyal bilim), ideolojik-ahlaki bir prensip haline gelen “sosyal”ın kendisi gibi, özgürleştirici bir işlev gördü. Bir kere, bilimin örgütlenme mantığı, bilme ayrıcalığını ve hakkını premodern toplumlarda olduğu gibi kalıtımsal bir azınlığın, bir rahipler grubunun elinden aldı ve kafası çalışan, yeterli eğitim görmüş herkese – en azından ilke olarak -- verdi. Bilebilmek için belli ailelerden gelmiş olmayı, belli bir gruba mensup olmayı ortadan kaldırdı. İkincisi, bilme ve araştırma yöntemlerinden kişisel özellikleri -- sezgi gücünü, ancak yıllarca süren usta-çırak ilişkisiyle edinilebilecek bir takım hikmetlere sahip olma zorunluluğunu, retorik gücünü, belli bir giyinme ve yaşama adabına sahip olma zorunluluğunu -- kaldırarak, daha

doğrusu minimize ederek, bilme yöntemlerini standartlaştırarak, bilme kurumlarını yayarak ve açarak, çok daha büyük bir çoğunluğa insanı ve yaşadığı toplumu bilme hakkını ve fırsatını verdi. Yani, bugün çok şikayet edilen teknokratizmin böyle katılımcı, özgürleştirici bir işlevi vardı. Ve bu teknokratik sosyal bilimin “kültürlü” Avrupa’da değil de “kültürsüz” Amerika’da ortaya çıkması ve yayılması (bkz. Gramsci, “Americanism and Fordism”) ve daha sonra yine “kültürsüz” Üçüncü Dünya’da geniş kabul görmesi (bkz. Nilüfer Göle, *Mühendisler ve İdeoloji*) hiç de şaşırtıcı değildi.

◆*Ülkeler ve Sosyal Bilimler: İngiltere, Fransa, Almanya, Amerika, Üçüncü Dünya*

Ekonomi bilimi İngiltere’de, sosyoloji Fransa’da, felsefe ise Almanya’da gelişti 18. yüzyılın sonundan, ya da modern çağın başından, itibaren. Bunda şaşılacak şey de yok: İngiltere’de ekonomi diğer toplumsal alanlardan çok daha fazla öne çıktı ve gelişti. Fransa’da, 1789 Devrimi ve onu izleyen toplumsal hareketlerde, “toplum” öne çıktı ve gelişti. Almanya’da ise, ne ekonomi ve ne toplum, ama “devlet” öne çıktı. Almanya, geç kalmış bir ülke olarak, gerek ulusal birliğini kurarken gerekse de ekonomik, askeri ve bilimsel güç edinme çabasında, hep yukarıdan aşağıya bir yol izledi ve devletin öncülüğünde yürüdü. Almanya’da Hegel devletin bu fetişleştirilmesinin başlangıçtaki en dik noktası oldu. 19. yüzyılda, Fransız ve İngiliz pozitivismine karşı Almanya’da sürekli “kültür”ün öne çıkarılmasının da Almanya’nın uluslaşma deneyimiyle yakın ilgisi var. Almanya, geç ve devlet eliyle uluslaştığından, devlet tarafından ve elitler tarafından tanımlanmış bir “kültür”, “Alman kültürü”, Alman olmanın, Alman ulusuna dahil olmanın, kısacası ve pratik olarak insan olmanın, en baş şartı olarak öne çıktı. Fransa’da Fransız olmak (ve insan olmak) “toplum”a dahil olmak ve toplumsal bir rol oynamak, İngiltere’de “ekonomi”ye dahil olmak ve ekonomik bir rol oynamak şartlarını sağlamayı gerektirirken, Almanya’da Alman olmanın, yani insan olmanın, ön şartı -- devletçe belirlenmiş -- “kültür”e dahil olmaktı. Burada, Alman tanımı ile “kültür”ün son derece dar, kısıtlayıcı bir anlamı olduğunun, neredeyse genetik ve ırksal bir karakter arzettiğinin, edinilebilen ve öğrenilebilen bir unsur değil, miras alınan bir özellik olduğunu belirtmek gerekir. Bu bakımdan, Almanya’da 19. yüzyıl boyunca ve daha sonra sosyal araştırmalar kültürün toplumsal ve ekonomik gidişatı nasıl belirlediğini ispatlamaya çalıştılar. Dilthey ve Rickert, daha sonra da Weber, bu trendi izlediler. Alman sosyal bilimcileri için, belli bir kültürel bağlamda ve belli kültürel değerlere sahip olmaksızın insanı ele almak imkansızdı. Bu insan karakterizasyonu da, doğal olarak, bu şekilde tanımlanan insanı ve böyle insanlardan oluşan toplumu bilmek için “anlama” merkezli metodları kullanmayı zorluyordu. İşte burdan Rickert’in “kültürel bilim”i ve Weber’in “verstehen”i ortaya çıktı.

Sosyal bilim önce iktisat olarak İngiltere’de ve sosyoloji olarak da Fransa’da doğdu, 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında. Bunun da bazı tarihsel nedenleri vardı. İngiltere’de önce deniz aşırı ticaret ve sonra da özellikle sanayi devrimi ile “ekonomi” Fransa’da ise 1789 devrimi ile “toplum” diğer toplumsal alanlardan (kültür, siyaset, din, sanat, v.s.) sıyrılıp öne çıktılar. Dolayısıyla, toplum bilimi İngiltere’de ekonomi Fransa’da ise toplum üzerine odaklandı. Ve, bu iki alanın diğer toplumsal alanları belirlediği türünden, tarihsel gelişmeye de ters düşmeyen, birer fetiş ortaya atıldı. Almanya’da ise ne ekonomi ne de toplum öne çıkıp, devrimci bir toplumsal alan haline gelemedi. Almanya’da öne çıkan tek alan, Bismarck ile birlikte, devlet oldu. Almanya’da, “pozitif” bir sosyal bilim bu yüzden doğmadı. Alman sosyal düşüncesi, 19. ve 20. yüzyıllarda hep başkalarının, önce İngiliz ve Fransızların sonra da Amerikalıların, ürettikleri sosyal bilimin eleştirisi, sentezleyicisi, felsefileştiricisi olarak

gelişti. 20. yüzyıldaki Frankfurt Okulu bu Alman eleştiri geleneğinin son temsilcisi oldu. Aslında Marx'da da bu Alman tenkit ve şerh geleneğinin önemli izleri var. Marx'ın eseri de önemli ölçüde İngiliz iktisat biliminin eleştirisi şeklindedir. Ama Marx, hem Yahudi olduğundan hem de hayatının büyük bölümünü İngiltere'de geçirdiğinden, eleştirel gelenekten çıkarak daha pozitif bir sosyal bilim kurma yoluna da gitti. Bu yüzden Marx'da eleştiri ve pozitif sosyal bilim yanyana ve hatta içiçedir. Marx'a büyüsünü veren de bu karışıklıktır. Bazıları -- özellikle İngiliz ve Amerikalılar -- Marx'ı sadece sosyal bilime ve iktisada indirgemeye, yani kendi geleneklerine tercüme etmeye çalıştılar; "Marxist iktisat" diye, yapısı itibariyle neoklasik iktisada benzeyen modeller kurdular. Başkaları ise, Marx'ın Alman yanına sahip çıkıp, onu bir eleştirel filozof olarak anladılar.

Amerika, 20. yüzyılda, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, gerçek anlamda sosyal bilim yapılan tek yer oldu. Amerikalılar, işin felsefesini minimum düzeyde tutarak, varsayımlarını fazla sorgulamayarak, buna karşılık araştırma konuları ve teknikleri konusunda ise maksimum düzeyde sofistikeleşerek, büyük bir hızla sosyal bilim yapmaya başladılar. 1960'lardan sonra Amerikan sosyal bilimi konusu, kapsamı, sosyal bilimci sayısı, sosyal bilim kurumları, kullanılan teknikler, araştırmalara sarfedilen paralar bakımından dünya tarihinde görülmemiş bir düzeye erişti. Esas anlamıyla, 19. yüzyılda temelleri atılan, sosyal bilim, gerçek hüviyetine 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'da kavuştu.

1960'lı yıllarda, Türkiye gibi çeşitli Üçüncü Dünya ülkelerinde de (ilk akla gelenler Brezilya ve Hindistan) çoğu kez Amerikan yardımıyla kurulan kurumlarda ve üniversitelerde de Amerikan usulü sosyal bilim yapılmaya başlandı. Bu yıllarda Amerika ve onun Üçüncü Dünya peykleri böyle sosyal bilim yaparken, Almanya felsefi "kritik"ine devam ediyordu ve Fransızlar da Anglo-Sakson sosyal bilimi yerine Alman felsefi eleştirisinin etki alanına girerek eleştiri yapmaya başlamışlardı. Ortaya şöyle bir durum çıktı: bir yanda Amerika, biraz İngiltere, bir de Üçüncü Dünya'daki Amerikan tipi üniversitelerde ya da Amerika'daki Üçüncü Dünyalı sosyal bilimcilerce İngilizce olarak yapılan sosyal bilim, öte yanda ise Almanya ve Fransa'da faaliyet gösteren "Büyük Düşünürler" ve onların daha küçük çaptaki takipçileri. Bir tarafta kurumsal sosyal bilim, diğer tarafta bireysel eleştiri egemen faaliyet haline geldi. Amerikalılar, bazan felsefeye ya da kendilerini sorgulamaya ihtiyaç duyduklarında, çeşitli Alman ve Fransız eleştirmenleri okumaya, onları Amerikan üniversitelerine çağırmaya başladılar. Alman ve Fransız eleştirmenler, bir anlamda, Amerikan sosyal biliminin vicdanı oldular.

Fulbright bursları gibi onlarca burs sistemi, ABD destekli yeni üniversiteler, ARIT gibi Amerikan kuruluşları ve Ford Foundation gibi vakıfların dağıttığı araştırma bursları sayesinde, Üçüncü Dünya'da Anglo-Amerikan sosyal biliminin acentaları, branşları oluşturuldu. Yetenekli bir çok Üçüncü Dünyalı ise öğrenci ve yetişmiş sosyal bilimci ise Anglo-Amerikan üniversitelerine göç ettiler. Hintliler ve Latin Amerikalılar, Üçüncü Dünya ülkeleri içerisinde Anglo-Amerikan sosyal bilimine en büyük ölçüde katılan halklar oldular. Özellikle Hintliler, Amerikan ve İngiliz üniversitelerinde Anglo-Amerikan sosyal biliminin erleri, neferleri olarak çalıştılar; İngilizceyi en iyi konuşan Üçüncü Dünyalılar olarak, Anglo-Amerikan akademisinin kurallarına en rahat uyan, yükümlülüklerini en kompleksizce ve hiç şikâyet etmeden yerine getiren sosyal bilimciler oldular. Türkiye'de ise, Anglo-Amerikan sosyal biliminin acentası olarak ODTÜ ve daha sonra Boğaziçi Üniversitesi kuruldu. Ama, 1960'lı yıllarda, yani sosyal bilimin Türkiye'de yeni başladığı yıllarda, öncülük ODTÜ'deydi. Anglo-Amerikan sosyal bilimi

içerisinde faaliyet gösteren Üçüncü Dünyalı sosyal bilimciler, merkezi sosyal bilimin tutucu anaakımına nazaran, daha eleştirel teorilerle ortaya çıktılar (Latin Amerikalıların Bağımlılık ve Bürokratik Otoriterizm ve Hintlilerin Ekonomik Kalkınma konusundaki eleştirel teorileri gibi). Yalnız, Üçüncü Dünya, bütün bunlara rağmen, Anglo-Amerikan sosyal bilimine şüphesiz ki tam entegre olamadı. Anglo-Amerikan usulü sosyal bilim kurumu, herhangi bir Üçüncü Dünya ülkesindeki fikir hayatının ancak küçük bir bölümünü oluşturdu. Geri kalanı ise, ya Alman-Fransız kökenli felsefi-eleştirel akımların etkisinde üretilen düşünceler ya da daha yerli temalar etrafında dönen tartışmalar oldu. Kısacası, Üçüncü Dünya ülkelerindeki bilimsel hayat tam bir yamalı bohçaya döndü: Anglo-Amerikan, Alman-Fransız ve yerli usul ve üslupların ve akımların yanyana yaşadığı; birbirinden çok farklı konuların, birbirinden çok farklı yöntem ve yaklaşımlarla işlendiği; İngilizce, Fransızca, Almanca ve yerli dillerin kullanıldığı; kısacası tematik, metodolojik ve dilsel bütünlüğü olmayan eklektik bir ortam ortaya çıktı.

◆Modern sosyal bilimin ontolojik kategorilerinin sarsılmaya başlaması ve sosyal bilimin krizi.

Modern sosyal bilim, modern çağa, bu çağın politik, ekonomik, ideolojik çerçevesine özgü, bu çerçeve içinde doğan ve bu çerçevenin her üç ayağının da sarsılmaya başlamasıyla temelleri sarsılan, tarihsel bir toplumu bilme biçimidir. Bu çerçevenin ayaklarının aynı anda değil farklı zamanlarda ve farklı şiddetlerde sarsıldığını belirtmek gerek. Dolayısıyla, yeni bir toplumu bilme biçimi, yeni bir ontoloji ve yeni bir epistemoloji ve metodolojinin doğması beklenmelidir.

Örneğin, kolonyalist kurgular, hem reel planda anti-kolonyal mücadelelerle, hem de ideolojik ve bilimsel planda (örneğin Edward Said'in Oryantalizm ve Samir Amin'in Avrupa-merkezcilik eleştirileriyle) çatlamaya başladı. Bu bağlamda, örneğin, ABD'de "zenci" tanımlaması yerini "Afrikalı Amerikalı" tanımlamasına bırakırken, tek modern kültür anlatımı da "çok kültürlülük" akımının baskısı altında terkedildi. "Sınıf", "işçi", "burjuva" gibi kategoriler ise, kolonyal kategorilerden daha önce yıkılmaya başlamıştı. 1968, bu ideolojik yıkımın zirvesi oldu; örneğin Marcuse bu yıllarda işçilerin artık devrimciliklerini yitirdiklerini ilan etti. Tabii, bu ideolojik yıkımların yapılabilmesini mümkün kılan, somut gerçeklik düzeyinde, proletaryanın dönüşüme uğraması, zenginleşmesi, kapitalist düzene entegre olması, Fordizmin bir üretim biçimi olarak sona ermesi, bilgi teknolojilerinin yeni bir işçi tipini ortaya çıkarması, bunlarla birlikte klasik sendikaların ve komünist partilerin güçten düşmesi, son olarak da SSCB'nin dağılması ve Çin'in sosyalizmi terketmesiydi. Şimdilerde ise, özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra, modernizmin belki de en belirleyici, en önemli, en sağlam addedilen kategorisi olan "ulus" ve "ulus-devlet" kategorileri yıkılma emareleri göstermeye başladı. Artan mikro-milliyetçilikler, genel olarak "kimlik arayışı" adı verilen süreç, ulusal ekonomilerin anlamlarını yitirmeleri ve devletin ulusal ekonomi üzerindeki kontrolünün azalması, dinsel hareketlerin ulus-devletin temel ideolojisi olan seküler milliyetçiliği sarsması gibi süreçler, ulusu ve ulus-devleti hem reel, hem de ideolojik ve sosyal bilimsel planda eritmeye başladı. Modernizmin tıpkı "ulus" gibi temel kategorilerinden olan "kadın" ve "erkek" kategorileri de, eş zamanlı olarak, gerek somut planda kadın hareketlerinin zorlamasıyla, gerekse de ideolojik-bilimsel planda feminist eleştirilerin darbeleri altında, dağılmaya başladı.

Bir cümleyle ifade edecek olursak, modern sosyal bilimin ontolojisini, soyut kategorilerini mümkün kılan gerçek ve ideolojik yapılar yıkılmaya başladı. Bununla birlikte sosyal bilim de bir krize girdi. Bu kriz karşısında, sosyal bilimcilerin büyükçe bir kısmının tavrı daha da muhafazakârlaşmak, eski ontolojilerine ve metodolojilerine daha da sıkı sarılmak oldu. Örneğin, siyaset bilimciler, tam da 1970’li ve 1980’li yıllarda, yani somut ve ideolojik temellerinin hızla sarsılmaya başladığı yıllarda, neredeyse kitle halinde alabildiğine soyut ve formel modeller kurmaya başladılar. Bu yıllar, ekonomik metodolojinin oldukça geç bir taklidinden ibaret olan “rasyonel seçim” yaklaşımının siyaset bilimine egemen olduğu yıllar oldu. Marx’ın dediği gibi, mitolojideki Perseus’un yaptığı gibi tersini yaparak, ontolojik ve metodolojik temellerini sarsan “canavarlar” karşısında, sosyal bilimciler ve özel olarak da siyaset bilimciler formel modellerden oluşan kasklarını başlarına geçirip, gözlerine kadar indirip, “canavar yok” demeye başladılar.

◆Sonuç: Kültürel temsilini de içeren bir sosyal gerçekliğe dayanan bir sosyal bilim ontolojisi mümkün müdür? Böyle bir yeni ontoloji üzerinde temellendirilen sosyal bilimin nasıl bir epistemolojisi ve metodolojisi olacaktır?

Nasıl ki modern sosyal bilim kültürel temsilinden arındırılmış bir “sosyal” gerçeklik tasarladıysa, 20. yüzyılın sonlarında ortaya atılan bazı postmodern teoriler de bu kez tam tersi bir yol izleyerek, gerçeklikten arındırılmış bir temsil alanı tasarlamıştır. Bu ultrapostmodern bakışa göre, temsilden, imajlardan, tasarımlardan, kurgulardan öte bir toplumsal gerçeklik yoktur. Biraz daha yakından bakıldığında ise, 20. yüzyıl sonlarında ortaya atılan bu ultrapostmodern teorilerin, aslında, Hegel’in neredeyse iki yüzyıl önce, 19. yüzyıl başlarında formüle ettiği idealist felsefe sistemiyle büyük benzerlikler arzettiği görülebilir. Ne modern sosyal bilimin yapmaya çalıştığı gibi temsilden arındırılmış gerçekliğin ne de ultrapostmodern teorilerin iddia ettiği gibi gerçeklikten arındırılmış temsilin, insan varoluşunun doğru bir resmini çizebildiklerini düşünüyorum. Daha doğru bir resim çizebilmek, sanıyorum, insan gerçekliğini yaşantının ve yaşantının temsiline birlikte oluşturdukları karmaşık bir bütün olarak anlamaktan ve anlatmaktan geçiyor. Bu yeni ontoloji henüz oluşturulmuş bir şey değil, ama bazı öncülerine dikkat çekilebilir. İlk aklıma gelenler, Akdeniz uygarlıkları hakkındaki kitaplarıyla Fernand Braudel ve Annales okulu tarihçileri; delilik, hapisane ve cinsellik üzerine yazdıklarıyla Michel Foucault; kültür ve emperyalizm incelemeleriyle Edward Said; Türkiye’den Şerif Mardin ve Nilüfer Göle’nin dinsel akımlar konusundaki yazıları ve genel olarak İngiliz “kültür çalışmaları” kapsamında yapılmış bazı incelemeler. Son söz olarak şu söylenebilir: “yaşantı+temsil” perspektifinden yapılan yeni çalışmalar belli bir kritik kütle oluşturduklarında, yeni bir sosyal ontolojinin teorileştirilmesi için de uygun bir zemin ortaya çıkacaktır; şimdilik yapılması gereken, biraz el yordamıyla ilerlemeye devam etmektir.